

Лихошерстова М. Ю.,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри східної філології факультету сходознавства
Київського національного лінгвістичного університету

ТЕМПОРАЛЬНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ В АРАБСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Анотація. У статті досліджено особливості функціонування темпоральних дієприкметників в арабській та українській мовах у зіставному аспекті; визначено їх роль у структурі функціонально-семантичного поля темпоральності.

Ключові слова: час, дієприкметник, функціонально-семантичне поле темпоральності, функціонально-семантичне поле таксису.

Постановка проблеми. Час постає у свідомості людини та її мовленнєвій діяльності як сукупність трьох абсолютних часів: теперішнього, минулого й майбутнього. Окрім дієслівних форм, що безпосередньо виражають темпоральну семантику, існують мовні засоби, які некатегорійно зараховують ту чи іншу дію у сферу минулого, теперішнього й майбутнього. Дієприкметник водночас із деякими іншими дієслівними формами є однією з основних складових як темпорального, так і темпорально-аспектуального комплексу в арабській та українській мовах.

Актуальність дослідження полягає, з одного боку, в наявності дискусійних позицій стосовно темпоральної семантики дієприкметників, з іншого – у відсутності в арабістиці наукових праць, які розглядали б особливості функціонування дієприкметників часу в арабській мові.

Мета статті полягає в аналізі особливостей функціонування темпоральних дієприкметників арабської та української мов.

Основним завданням розвідки є визначення функціональних особливостей арабських дієприкметників та їх еквівалентів в українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як ми вже згадували, на морфологічному рівні можливе й некатегорійне вираження темпоральності. Категорійно дієприкметники належать до функціонально-семантичного поля (далі – ФСП) таксису, а отже, позначають темпорально-таксисні відношення. Проте в структурі ФСП темпоральності вони є засобами некатегорійного вираження досліджуваної семантики. Парадигматичне значення часу в дієприкметників недомінантне, однак повне його заперечення ми вважаємо не доцільним. І хоча, на думку Г.М. Гнатюка, «в українській мові часова категорія в дієприкметниках напівстерта, слабка, зазнає руйнування й чітко виражається тільки при виявленні ними активного стану» [1, с. 74], проте парадигматичне значення часу дієприкметників характеризується не абсолютною, а відносною точкою відліку. Дієприкметникові форми можуть мати за точку відліку як минулі (зроблений, написаний), так і теперішні дії (співаючий, лежачий). Відносний час дієприкметників української мови є морфолого-синтак-

сичною категорією [2, с. 54]. В об'єктивній дійсності ознака, зумовлена дією, процесом, станом, без часового чинника неможлива. Тому ідея часу як одна з об'єктивних характеристик дієприкметника цілком закономірна [1, с. 67]. Показником минулого часу в активних дієприкметниках є суфікси дієслівної основи інфінітива (-*i*-, -*nu*-, нульовий суфікс) і дієприкметниковий суфікс -л-. Доконаний вид регулярно виявляє минулий час (прочитаний). Складнішою видається категорія часу в пасивних дієприкметниках недоконаного виду української мови, оскільки їхні протилежні характеристики – теперішній час основи та минулий суфікса дієприкметника, – накладаючись одна на одну, нейтралізуються. І тільки контекст, його вираження часу, допомагає в кожному випадку переважити одному з компонентів [1, с. 68]. Слабкість категорії часу в дієприкметниках української мови, зокрема в пасивних дієприкметниках недоконаного виду, зазначається й у праці [3], де такі дієприкметники кваліфікуються як пасивні дієприкметники без часової віднесеності. Адже, якщо дієприкметникові властиві обидва часи, то це означає, що той чи інший час виявляється тільки в конкретних контекстуальних умовах, а через це такий дієприкметник не має певної часової ознаки [1, с. 68]. В українській мові у значенні часової попередності можуть функціонувати дієприкметники в атрибутивній функції, що звичайно є означенням до підмета чи додатка, також вони можуть пояснювати присудок. Таку функцію виконують активні дієприкметники минулого часу, пасивні недоконаного виду й пасивні доконаного виду. При цьому вони виражають попередність не відносно моменту мовлення, а відносно іншої дії, тобто виражають відносний час. Темпоральна семантика дієприкметника безпосередньо пов'язана з дієсловом. Так, активні дієприкметники минулого часу виражають дію, що передує основній, незалежно від того, у якій часовій формі вона стоїть, і виражають набуту предметом унаслідок дії ознаку. Наприклад: А так... дивиться на себе в не зашторене дзеркало замкнутими очима – і дивуватися не дивується, хіба лише безмовно і злостиво тішитися, що пекельний годинник життя не дав збою... (Марія Матіос «Армагедон уже відбувся»).

Пасивні дієприкметники недоконаного виду виражають ознаку, якої набуває предмет унаслідок дії, що передує основній. Попередність додаткової дії, вираженої дієприкметником, виявляється в контексті як через основну дію, так і через інші часові відомості [1, с. 70–71]: Картинка з танками на мосту, знята Тарасом Процюком на плівку й гнана тепер по всіх телеканалах, – то останнє, що він побачив у своєму житті, так? (Оксана Забужко «Музей покинутих секретів»); Літературна есеїстика, поширювана переважно в самвида-

ві: «Конкретне читиво» (1991), «Будування будуару» (1992) (Юрій Андрухович «Перверзія»).

Пасивні дієприкметники доконаного виду також виражають ознаку, одержану в результаті дії, що передує основній у теперішньому, минулому й майбутньому: Вона дістала зі сховку під столом пакет зі щойнопридбаними тайськими листівками й намацала в кишені ручку (Ірена Карпа «Фройд би плакав»); Отож, діючий чоловічий хор – у складі Петра, Сильвестра й Ореста Олексюків (два тенори плюс один бас – профундо) – наввипередки і прискореними темпами змагався у швидкості пригадування слів не тільки з початковими літерами на «с» та «б», а й інших, близьких з значенням, ну, майже синонімів (Марія Матіос «Армагедон уже відбувся»); – Та й добре. Я собі вже звикла до самотності – це як бекту-скул буде. Сім днів із заштореними вікнами – щоби сни не повтікали (Ірена Карпа «Фройд би плакав»).

Якщо ж дієприкметники співвідносяться із часовими формами, які виражають прямий об'єктивний час, вони зберігають у часовій семантиці цю ознаку. Такими можуть бути дієприкметники-означення при іменниках у номінативних реченнях, які переважно трапляються серед назв творів [1, с. 72], наприклад: Вирвані сторінки з автобіографії (Марія Матіос); Непроявлені знімки (Богдана Матіяш); Заборонений цвіт (Ігор Павлюк); Вибране, вирване, вигране, випране... (Володимир Цибулько).

На окрему увагу заслуговують предикативні дієприкметники, які в ролі присудка мають часові характеристики. Більше того, на відміну від атрибутивних дієприкметників, які виступають другорядними членами речення, предикативні є головними. Найпоширенішими серед дієприкметників такого типу є дієприкметники пасивного стану, хоча не можна при цьому повністю виключати й активні.

Так, у випадку сполучення у присудку пасивного дієприкметника з дієсловом бути у формі всіх трьох часів час дієприкметника також частіше не збігається із часом дієслова [1, с. 73], наприклад: ...до того ж грати словами почав уже з першого речення, коли нагадав, як «у 14-му році в Сараєві з Принципу був застрелений австрійський архикнязь» (Юрій Андрухович «Перверзія»); Невже оце і надійшов час, аби збутися наївному оповіданню, яке ніколи не було й не буде опубліковане? Здається, я давно спалив його разом з іншими пробами пера (Юрій Винничук «Весняні ігри в осінніх садах»).

У наведених прикладах виявляються аспектуально-темпоральні відношення, а саме: 1) «вияв перфектності – ознаки внаслідок закінчення дії, результат якої триває в момент мовлення» та 2) «вияв завершеності без співвідносності з моментом мовлення» [1, с. 73–74], наприклад: 1) Дорога все ще була запруджена більшовиками та їхньою бойовою технікою, здавалося, не буде їм кінця і краю (Юрій Винничук «Танго смерті»); 2) Помирали люди, з якими Марла була пов'язана лише дотично, не вникаючи в подробиці їхнього існування, маючи в пам'яті лише якісь хаотичні деталі їхніх тіл і найнезначніші звички (Ірена Карпа «Фройд би плакав»).

Активний дієприкметник на **-лий** із нульовою зв'язкою виражає минулий час у площині теперішнього, тобто означає результат, набутий унаслідок попередньої дії, який триває й тепер, наприклад: Голос його захриплий, тихий. При

цьому неважливо, у якому часі виступає дієслово-зв'язка, дієприкметник позначає відносний минулий час: Голос його був захриплий, тихий; Голос його буде захриплий, тихий.

Отже, можна зробити висновок, що часова семантика предикативних дієприкметників ще більш ослаблена, аніж атрибутивних. Характерним стає вияв саме виду.

Активні атрибутивні дієприкметники теперішнього часу можуть функціонувати у значенні одночасності відносно основної дії. При цьому семантику одночасності вони виражають незалежно від часу основної дії, що може функціонувати в будь-якій із часових площин (минулій, теперішній і майбутній): Марла тремтячими пальцями втягала з нагрудної кишені блаженського папірця із нагло переправленою датою (Ірена Карпа «Фройд би плакав»); Він подовгу милувався – хіба лише не цілував – зграбні монети, далі навіщо розгладжував їх тремтячими пальцями (Марія Матіос «Армагедон уже відбувся»); Але наша квітуча пані Цитрина підпровадила його до нового кружка гостей... (Юрій Андрухович «Перверзія»).

У предикативній функції активні дієприкметники теперішнього часу також можуть позначати одночасність: Навіть вимушена окупація – розбещуюча окупація (Марія Матіос «Армагедон уже відбувся»); Скрипка – старіюча панна, вся нервова палкість якої ґрунтується на жакному передчутті довічного дівування (Юрій Андрухович «Перверзія»). При цьому незалежно від того, який час виражає дієслово-зв'язка, час дієприкметника не міняється й залишається теперішнім.

В арабській мові дієприкметники (активного й пасивного станів) можуть функціонувати в усіх трьох часових площинах, що в більшості випадків визначається в категорійних ситуаціях. Водночас ця конструкція виражає тривалу дію як притаманну суб'єктові в певний проміжок часу змінну ознаку. Особливості функціонування тієї чи іншої форми дієприкметника арабської мови залежать від мовного середовища, загальної ситуації та визначається за допомогою синтаксичної трансформації, що перетворює структуру, яка виражає темпоральність імпліцитно, на структуру, де це значення виявляється експліцитно.

Дієприкметник пасивного стану у функції присудка іменного речення часто позначає стан граматичного підмета як результат дії, що була проведена над ним [4, с. 192]. Зазначимо, що дієприкметник пасивного стану (інколи й активного [5, с. 70]), який при трансформації може бути замінений відповідним дієсловом із часткою *دق* (напр.: *صنلنا = صنلنا* = *صنلنا*, букв.: «текст уже написаний») або підрядним реченням, сформованим за допомогою відносного займенника й відповідного дієслова (напр.: *ياشلاُ برش يذلا = ياشلاُ برش*, букв.: «той, що випив чай»), виконує функцію вираження минулої дії, переважно результативної [5, с. 70; 6, с. 29].

З метою вираження конкретної теперішньої дії в літературній арабській мові іноді вживають дієприкметник активного стану [7, с. 27] (напр.: *سلاج ان*, «я в цю мить сиджу»). Дієприкметник активного стану в ролі присудка означає вже не лише якість, а й дію чи стан, що може бути віднесеним до теперішнього часу [4, с. 192]:

ان: لي حرجل ررقى ضايف مالس مين يظسلفل اارزولا سيئر
بهاذ كفن! يل لوقت ال؛ (–) *Asharq Al-Awsat* طسوالا قرشلا) بهاذ
Al Hayat (هاي حلا)؟ يبرغلا اارابم روض حل

У такому випадку можлива заміна дієприкметника відповідною формою дієслова в теперішньому часі (напр.: و (حباس يناف = حبسأ يناف، نوسلأج نحن و = سلجن نحن) або підрядним реченням, до складу якого входять присвійний займенник і відповідна форма дієслова теперішньо-майбутнього часу [5, с. 70].

У сфері майбутнього дієприкметник функціонує у випадку, коли можлива заміна згаданого дієприкметника формою дієслова فَوْسُ غَفِيْسٌ، لْغَفِيْ غَفِيْسٌ або передуючою їй часткою نل (напр.: نل يتريشع كترتأ نل = كراتب تسرل (يتريشع) [5, с. 70]. Проте дієприкметник активного й пасивного станів не є окремою спеціальною формою в системі часів дієслова в літературній арабській мові й уживається у функції вираження однієї із часових площин нерегулярно.

Висновки. Отже, в українській мові дієприкметники виражають безпосередньо семантику таксису, обов'язковою умовою існування якого є наявність мовних засобів, що позначають «опорну дію»; проте у структурі ФСП темпоральності вони є засобами некатегорійного вираження досліджуваної семантики. В арабській мові дієприкметники функціонують у всіх трьох часових площинах, що в більшості випадків залежать від мовного середовища, загальної ситуації.

У пропонованій статті подано темпоральну, частково таксисну й аспектуальну характеристики дієприкметників. Актуальними залишаються взаємовідношення цих семантичних категорій, що становлять темпорально-аспектуальний комплекс. Ці, а також низка інших питань, пов'язаних із функціонуванням дієприкметників у системі згаданого комплексу, становлять перспективи наших подальших досліджень.

Література:

1. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г.М. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1982. – 248 с.
2. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження : [наукова монографія] / О.І. Бондар ; Одеськ. держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О. : Астропринт, 1996. – 192 с.

3. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 582 с.
4. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении / Б.М. Гранде. – 2-е изд. – М. : Восточная литература, 2001. – 592 с.
5. Natia Odilavadze. Western scholars' opinions on rendering the tense by means of the participle in arabic / Natia Odilavadze // IBSU Scientific 2010, 4 (1). – P. 69—70.
6. Sekhri Ouided. Problems in translating Tenses from English into Arabic. The Present Perfect: A case study: dissertation submitted in partial fulfillment of the requirement for the Master Degree in Applied Language Studies / Sekhri Ouided. – People's democratic republic of Algeria : Mentouri university. – Constantine, 2008 – 2009. – 120 p.
7. Мамедалиев В.М. Категория времени, лица и наклонения в современном арабском литературном языке коммуникации : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.17 «Семитские языки» / В. М. Мамедалиев. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1974. – 52 с.

Лихошерстова М. Ю. Темпоральные причастия в арабском и украинском языках в сопоставительном аспекте

Аннотация. В статье исследованы особенности функционирования темпоральных причастий в арабском и украинском языках в сопоставительном аспекте; определена их роль в структуре функционально-семантического поля темпоральности.

Ключевые слова: время, причастие, функционально-семантическое поле темпоральности, функционально-семантическое поле таксиса.

Lykshosherstova M. Temporal participles in Arabic and Ukrainian languages in comparison

Summary. The article outlines the peculiarities of the temporal participles functioning in Arabic and Ukrainian languages in comparison. It defines their role in the structure of the functional-semantic field of temporality.

Key words: time, participle, functional-semantic field of temporality, functional-semantic field of taxis.